

SZABÓ MÁRTON

Diskurzuselemzés és politikatudomány*

A diszkurzív szemlélet régóta jelen van az európai és az amerikai politikatudományban, de diszciplínaalakító igénnyel csak mintegy bő tíz éve, az 1990-es évtized elején jelent meg. Mivel a politológiát eleddig tárgya specifikálta, nem pedig speciális szemlélete és módszertana, ezért a „politikátárgy” vizsgálatában több tudományág használatát és együttműködését figyelhetjük meg. Ezek művelői között pedig már több évtizede vannak olyan kutatók, akik elégedetlenek a modernitás és a pozitívizmus projektumával. Az empirikus politikatudományi kutatók egyik elindítója, Harold Lasswell a politika pszichológiai és a nyelvi vizsgálatának kezdeményezője is (Szabó 1998: 20–39). Murray Edelman az 1960-as évektől jelenteti meg a politika szimbolikus dimenzióit elemző, nagy hatású munkáit (Szabó 1998: 110–132). 1958-ban Párizsban jelent meg a modern retorika egyik legjelentősebb munkája (Perelman–Olbrechts-Tyteca 1971), amely a politikai gondolkodás vizsgálata számára is új perspektívákat nyitott. Németországban pedig évtizedek óta folynak kiterjedt vizsgálatok a politika nyelvéről (Szabó 1998: 18, 40–54), egyáltalán nem a lingvisztikai problémák illusztrálásának szándékával. És ez csak néhány példa. Mindezen törekvések azonban nem érintették komolyan a politikatudomány alapjait; „helyileg” annak határain helyezkedtek el. A politológia főárama intézményeket és szervezeteket tanulmányozott, eseménytörténeteket vizsgált, szinguláris vélemé-

* Részlet a szerző *A diszkurzív politikatudomány alapjai* című, megjelenés előtt álló könyvéből. A munkát a L'Harmattan Kiadó adja ki a *Posztmodern politológiák* sorozat első köteteként.

nyeket aggregált közvéleménnyé, és a hatalom „lényegét” kutatatta. Mindenekelőtt pedig hiányzott belőle a nyelvi reflexivitás, azaz nem kérdezett rá a politikai problémák tematizálásának és megoldásának jelentésfeltételeire.

A kilencvenes évek elején azonban változás történt: tömegesen jelentek meg a szakmában azok a politológusok, elsősorban egy essexi székhelyű kutatási központ, az ECPR körül, akik egyrészt megtámadták a politológia obligát szemléletmódját, másrészt új, empirikus vizsgálatokat kezdeményeztek. Mi több: elkezdtek szervezkedni, határokon átnyúlóan.¹ Úgy vélem, az eseménysor tudásszociológiailag is jelentős: a szervezkedők tevékenysége nyomán a politikai valóság posztmodern szemlélete és a politikai diskurzusok szisztematikus elemzése a politológia integráns részévé kezd válni. A formálódó diszkurzív politológia hangsúlya, jellege, helye és terjedelme természetesen folyamatosan alakul, de az offenzív fellépés fokozatosan viszi a perifériáról a centrum felé. A következőkben megkísérlem bemutatni ezeket a törekvéseket, először a szemléleti pozíció, majd az empirikus vizsgálatok néhány fontos jellemzője révén.

NYELVI FORDULAT ÉS POLITIKAI DISKURZUSELEMZÉS

A kutatók törekvése az, hogy kialakítsák a politika vizsgálatának új szemléletét, avagy egy új felfogás jegyében folytassák a vizsgálatokat. Ezt az új tudomány szemléletet elsősorban Terrell Carver, a bristoli egyetem politikaelmélettel foglalkozó professzora igyekszik koncipiálni, de mások is megszólalnak a tárgyban, például Matti Hyvärinen, Josef Bleicher és Jacob Torfing. A koncepció sarokpontja az a felfogás, hogy a filozófiában lezajlott nyelvi fordulat után komoly kutató nem gondolhatja azt, hogy a nyelv átlátszó ablak, amelyen át minden további nélkül a (politikai) valóságot pillanthatjuk meg, persze, ha betartjuk a helyes ismeretszerzés szabályait. Ezért is áll a koncepcionális elemzések kezdőpontján a filozófia nyelvi fordulatának értelmezése.

Carver írja némi leegyszerűsítéssel, de aligha félreérthetően: „A huszadik századi filozófia határozottan eltávolodott attól a felfogástól, amely szerint a nyelven keresztül a világot és alkotóelemeit észlelhetjük, mégpedig egy olyan paradigma felé, ahol a hangsúly magán a nyelven és a nyelvi elemeken van, s azon, ahogyan a világ felépül számunkra a nyelv által hordozott jelentésekből. Ez annak a tudományos és racionalista világképnek a megfordítása, amelyet a tudományos forradalom és az elmúlt pár évszázad empirikus filozófiái hagytak ránk örökül. A korábbi felfogás szerint a nyelv állítólag semleges médium, amely elvileg egyértelműen képes tükrözni a tényeket és kifejezni a jelentéseket” (Carver 2002: 50). A politikai diskurzus-

elemzés, írja, éppen ennek a filozófiai és tudományszemléleti paradigmaváltásnak az eredményeképpen alakult ki.

A felfogás magát a nyelvet is új megvilágításba helyezi. Először is a nyelv nem tükör, amely a valóság eleve meglévő emberi arcát tükrözi, hanem a valóság emberi arccal való felruházásának eszköze. „A nyelvet arra használjuk, hogy jelentéseket írjunk a tárgyak és a tapasztalatok világába, amiket aztán visszafordítunk, többnyire azt gondolva, hogy a jelentések öröktől fogva hozzátartoznak a tárgyakhoz és tapasztalatokhoz” (Carver 2002: 50). Másodszor a nyelv nem absztrakt rendszer vagy egyéni produkció, hanem *életforma*, amint ezt Wittgenstein is gondolta. „Nyelv által szerveződik az emberi cselekvés, nyelven keresztül alakítjuk az életünket” (Carver 2002: 50). Avagy általa és benne „társadalmi tevékenységeket fejlesztünk ki és gyakorolunk, hatalmi viszonyokat teremtünk és konzerválunk” (Carver 2002: 51). Harmadsorban a nyelv nem megnevez, hanem *szervez*. „A nyelvet már nem úgy értelmezik, mint ami előszörban »megnevezi« a tárgyakat, aztán érveket gyárt ezekről logikai, matematikai, geometriai vagy más eljárások segítségével” (Carver 2002: 51). Akik mégis ezt teszik, fontos kérdések gyakorlati megoldása helyett intellektuális indíttatásból megoldhatatlan fejtörőkbe bonyolódnak. Carver arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi fordulat narratív vagy diszkurzív fordulat is; a jelentést nem az egyes szavak, hanem a különböző narratívák hordozzák és közvetítik.

A nyelv ezen konstruktivista felfogásából két fontos dolog következik. Egyrészt nincs ember, aki önmagát nyelven kívülre lenne képes helyezni; természetesen lehet egy *adott* diskurzuson kívülre kerülni, de nem magán a nyelven kívülre. A tudományos bizonyítás is narratívába ágyazott, hiszen „nyelvet csak nyelvvel lehet összehasonlítani, nem pedig közvetlenül a világgal” (Carver 2002: 52). A tudományos különbségek tehát narratív különbségek. Az *European Political Science* szerkesztősége a politikai diskurzuselemzés sajátosságait számba vevő rövid írásában (*Discourse Analysis: Criticism and Defence*. 2002, 1: 66–67) ezt a következőképpen formulázta: „Csak az Isten képes minden vonatkozásban kilépni a diszkurzivitásból. Mi, halandó emberek azok között a diszkurzív keretek között élünk, amelyek meghatározzák érvényességünk kritériumait” (2002, 1: 66). Avagy: „Az én nem nyelv előtti adottság” (Carver–Hyvärinen 1997: 5). Természetesen, tenném hozzá, lehet úgy viselkedni, a tudományban is, *mintha* nyelven kívül lennénk, azt *hinni*, hogy állításaink maguk az igazságok, nem pedig az igazság konstrukciói. Másrészt a nyelvi fordulat következménye a *jelentésközpontú* felfogás kialakulása, vagyis kezdetét vette a társadalomtudományokban az oksági viszony mint egyetemes magyarázó elv eljelentéktelenítése és helyettesítése. A társadalomtudományok újabban „kevésbé azt kérdezik, hogy »miért?«, mint in-

kább azt, hogy »hogyan?«”(Bleicher 1997: 144).

Ez azonban már a módszerproblémához visz bennünket közel, vagyis ahhoz a kérdéshez, hogy vajon mit és hogyan vizsgál a politikai diskurzuselemző, avagy milyen politikai valóság tárul fel a diskurzuselemzések során.

A MÓDSZER SZEMLÉLETE

A módszer alapszemlélete hermeneutikai. A politikai diskurzuselemzők lényegében úgy gondolkodnak a társadalom vizsgálatának tudományos lehetőségéről, mint Hans-Georg Gadamer, Paul Ricoeur vagy Clifford Geertz: a társadalomtudományi kutatás egy jelentésekkel telített valóság interpretálása, egy általános szövegvalóság olvasása. Az értelmező módszer azonban lényegileg más, mint a pozitivista „oknyomozó” eljárások. A „természettudományt és a társadalomtudományt hagyományos módszerekkel művelők azt ígérnek, hogy »mély« struktúrákba és egységes világba nyerünk betekintést” (Carver 2002: 53), hogy minden állítás megfelelő módszer helyes alkalmazásával egyértelműen bizonyítható vagy cáfolható, az ismeretek pedig kumulálnak. Vagyis az igazság a módszer, nem pedig a beszélő(k) függvénye. Az interpretációs metodológiák viszont azt tartják, hogy minden vizsgálati tárgy multidimenzionális, már csak ezért sem létezik egyetlen autentikus jelentés, ráadásul a jelentések is mindig processzuálisan és dialógusban állnak elő. A gyakorlati igazság nem is módszer, hanem pozíció és szituáció függvénye. A „hermeneutikailag formált megközelítések” (Bleicher 1997: 145) szerint a jelentést nem egy jelentésen kívüli realitás, hanem egy másik jelentés alakítja. Általánosan szólva: a hermeneutikai szituáció egyetemes; a politikai ember mindig értelmező létben van, és a jelentésadás s az interpretálás nem az ember egyik vonása, hanem létezési formája vagy életmódja. Egy ilyen tapasztalatnak a feltárása, amely elsősorban a történelem, a társadalom és a művészet tapasztalata, nem szorítható bele a természettudományok és a matematika gondolkodásmódjába, de attól még igazságot hordoz és tényeket közvetít. Vagy ahogyan Gadamer írja, „itt is a megismerés és az igazság a tét” (Gadamer 1984: 21). De mi ez, és hogyan tárható fel?

Az interpretatív metodológia kulskifejezése az *olvasás*. „Az utóbbi egy-két évtizedben az olvasás lett számtalan kultúrakutatás és társadalomtudományi törekvés kulcsmetaforája”, és a kutatók számára az sem kétséges, hogy szoros kapcsolat van „a filozófia »nyelvi fordulata« és az olvasás mint társadalomtudományi módszer között” (Carver–Hyvärinen 1997: 3, 4). De, és ez legalább ennyire figyelemre méltó itt, a kutatók szerint egyrészt nemcsak szövegeket olvasunk, hanem tárgyakat és cselekedeteket is, miként Ricoeur javasolta (Ricoeur 2002), másrészt

a cselekvő és a résztvevő, a tudományos és a köznapi ember egyaránt „olvas”, vagyis az értelmezés nem exkluzív cselekedet. „Olvasunk képeket, testbeszédet, filmeket, építményeket és bármit, aminek jelentése van. Sőt a sportban – különösen azokban, amelyekre jellemző a taktikai játék, mint például a futballban – olvassuk az ellenfél játékát is. A társadalmi és politikai világ játékhöz hasonló elképzelése értelmező olvasást vár el mind a résztvevőktől mind a megfigyelőktől” (Carver–Hyvärinen 1997: 3).

De miért és hogyan vált az olvasás az interpretatív módszer megkülönböztető metaforájává? Avagy miért gondolhatjuk azt, hogy a politológus és a politikus tevékenysége *politikairás* és *politikaolvasás*? A politikai diskurzuselemzők szemléletét és törekvéseit az idézett gyűjteményes kötet szerkesztői ekképpen jellemzik, némileg hagyományos terminológiákban fogalmazva: „Ennek a metaforának az értelmét az a meggyőződés adja, hogy a szavak és a szóképek, a mondatok és a narratívák nem azok, aminek látszanak. Különösképpen igaz ez a megállapítás a politikaolvasás [political reading] esetében. Ez azt jelenti, hogy meg kell különböztetni a szöveg »felszínét« [surface] annak »mélyen« fekvő struktúrájától; hogy meglehetősen érzékenységgel kell vizsgálni ezt a felszínt” (Carver–Hyvärinen 1997: 4).

A jellemzésben a felszín kategóriája a kulcskifejezés. Az feltehetően nem kétséges, hogy minden értelmezés tagolás és összefüggések feltárása; egy minden ízében homogén valóság értelmezetlen valóság. A kérdés csak az, hogy mi módon tagolunk, és milyen összefüggéseket állapítunk meg tagolásaink között. A politikai diskurzuselemzők azt kifogásolják, hogy a „tagolók” eleddig eljelentéktelenítették a politika szövegvalóságát; átnéztek rajta, mintha nem is lenne, vagy pedig látszatnak vélték, ami eltakarja a lényegét. A *felszín* ezért nem a felszíniesség vagy a lényegtelenesség, hanem az alakító-hordozó valóság kategóriája. A felszín a mélység dialektikus ellenkategóriája, az a szint, ahol minden dolog a szemünk elé kerül, a lényeg vagy a mélység is, csak éppen tudnunk kell olvasni, és ismernünk kell a szövegformák kifejező és alakító erejét, no meg a határait. A politikai szövegek sem egyszerűen semleges vagy érdektelen „szövegelméletek”, bár gyakran annak látszanak, hanem életlehetőségeket fejeznek ki és alakítanak, a politizálás eszközei és keretei, annak a módjai, ahogyan a politika egzisztál. A politikai szavak valósága nem szimpla eszköz, amelyet nemes és nemtelen céljaink szolgálatába állítottunk, de nem is „tükör” (mily nagy hatású metafora!), amely, ha torzításmentes, megmutatja a dolgok esszenciáját vagy szubsztanciáját. A politikai szavak tagolt és formált felszíne magának a politikának a létezése.

Mindennek az akceptálása, azaz a politikairás és a politikaolvasás jelentőségének felismerése ezért sem egyszerűen csak tudományos kérdés, a politológusok torzszalkodása, bár kétségtelenül

lenül az is. A diskurzuselemzés hívei világossá teszik: a modernitás és a pozitívizmus projektuma mellett elkötelezett személyek olyan politikai valóság mellett tették le voksukat, amely megfosztja szabadságától a politikai cselekvőt. Bárhogy is finomítják és árnyalják a képet, determinisztikus és arisztokratikus politikai valóságot írnak le, miközben a lelkesültség és a melankólia között hányódva figyelik az értetlen és önző embereket maguk körül. És ez nem morális, hanem elvi vagy strukturális probléma. Ha nem fogadjuk el az interpretatív szemléletet, akkor a társadalmat jelentés nélküli vakvilágnak képzeljük el, amit éppen a töméntelen szöveg változtatott a sötétség birodalmává, és ahol a homo politicus tevélygő és kiszolgáltatott lény, akinek „a cselekvése determinált az akarat vagy bizonyos determinisztikus tényezők (osztályhelyzet, a kultúra, a nemzeti lét stb.) által. Ebben a felfogásban minden lényegtelen és marginális, ami váratlan, amit nem lehet előre látni és ellenőrizni” (Carver–Hyvärinen 1997: 6). Ezzel szemben „a politika olvasása dekonstruálja a törvényszerűnek vélt általánosításokat és felmutatja a szövegekben lévő lehetséges potencialitásokat. Hasonlóképpen, dekonstruálja az olyan homogén nézeteket, mint például »nyugat« és »kelet«, »harmadik világ« és »nem nyugati«” (Carver–Hyvärinen 1997: 6).

Még világosabban: a politikát olvasó ember felismeri, hogy a politika nem tőle független homogén valóság, amely bele van szorítva a hatalom intézményeibe. „Az értelmező módszer alapján a politikát történetileg értjük meg, mégpedig úgy, mint egy sajátos potenciált. A politikaolvasás ebből a szempontból politikai cselekedet is, méghozzá ennek a potenciálnak a felmutatása és általánosítása. A lehetőségekben rejlő perspektívák léte pedig nem egyeztethető össze a politika olyan értelmezésével, amely szerint »mélyen fekvő törvényszerűségek« húzódnak meg a »felszíni nyomok« alatt. Aki így cselekszik, az a szöveget alulról felfelé olvassa, vagyis nem politikailag értelmezi őket” (Carver–Hyvärinen 1997: 6).

Az olvasás tehát, szemben az eleddig favorizált szükségszerű és törvényszerű kategóriákkal, a *lehetőséget* állítja a politikai valóság „létmódjának” a tengelyébe, ami éppen a cselekvő ember, mondjuk a politikus szempontjából bír kiemelkedő jelentőséggel, és ez nem egyszerűen csak „szűk szakmai” kérdés: „Beszédek és »megjelenésük« vagy imázsuk nem ítéhető meg kizárólag történeti vagy társadalmi kategóriák alapján, vagy univerzális érvényű normatív kritériumok szerint. Míhelyt a retorikát állítjuk a középpontba, azonnal megjelenik a képben a kreativitás lehetősége. A politika olvasása mutatja fel az állampolgári lehetőségeket is: az újonnan fellépő csoportok a feminizáltól a nacionalistáig az élet új területeit politikailag olvasák. Hogy ki a politikus, az nincs eleve eldöntve” (Carver–Hyvärinen 1997: 6).

VIZSGÁLATI ELJÁRÁSOK ÉS ESZKÖZÖK

Az értelmező vagy diszkurzív politikatudomány egyik szembe-tűnő vonása, hogy nemcsak az általa értelmezett valóság *plurális*, hanem az általa használt értelmező metodológiák is sokfélék. „A politika olvasása nem azt jelenti, hogy egyetlen módszert alkalmazunk” – olvashatjuk például a többször hivatkozott programadó írásban (Carver–Hyvärinen 1997: 6), máshol pedig azt, hogy itt „nem létezik a tárgy absztrakciójaként megalkotott a priori módszer” (Bleicher 1997: 145).² A módszertani pluralizmus pedig egyrészt azért áll elő, mert a politikai valóság interpretálása vagy olvasása számára számtalan elmélet áll rendelkezésre, amelyek a módszert is meghatározzák: „az igazság és a magyarázat hermeneutikai elméletei, a nyelvi és a szimbolikus reprezentáció diskurzuselméletei, a »nyelvészeti és a retorikai fordulat« a Wittgenstein utáni filozófiában, a dekonstruktivista konceptuálanalízis” és mások (Carver–Hyvärinen 1997: 2). Még általánosabban, úgy vélem, arról van szó, amit az imént idéztem: ha a diskurzuselemzés olyan törekvés része, amely annak a tudományos és racionalista világképnek a megfordítása, amelyet az elmúlt pár évszázad empirikus filozófiái hagytak ránk örökül, akkor ez a szemlélet módszertanilag is legalább olyan széles felületen bontakozik ki, mint az „évszázados” metodológiák. Ezért aztán nem véletlen és nem kiküszöbölendő hiba, hogy „a diskurzuselemzés semmilyen értelemben nem alkot homogén területet” (Mottier 1997: 59). Másrészt pedig maga az önreflexív értelmezési pozíció hordozza a metodológiai pluralizmust. Ha nem egy absztrakt módszer szavatolja az igazságot, hanem az igazságkeresés integráns része a módszer használójának személye is, akkor eleve különböző indítatású szemléletek és értelmezési helyzetek, mondhatni lokális hermeneutikák léteznek, amelyek képviselői különböző módszereket favorizálhatnak. A politikát nemcsak „írni”, hanem olvasni is többféleképpen lehet.

Elhatároló gesztusokkal és pozitív állításokkal egyaránt találkozottam a tárgyban. A politikai diskurzuselemzés „kiszabadulás a pozitivistá metodológia kényszerzubbonyából [...] kilépés a rigorózus kutatási eljárásokból” (Bleicher 1997: 144–145), ezért is a kutatók itt a kvantitatív módszereket részesítik előnyben. A módszer nem „alapelvek és direktívák rögzített készlete”, sokkal inkább intellektuális minta, amely a gondolkodást irányítja a tárgy értelmezése során (Bleicher 1997: 145), ami nyilvánvalóan a fentebb elemzett szemlélet alkalmazásának következménye vagy feltétele. Az is világos, hogy a vizsgálatok középpontjában itt a nyelvi formák és nem a jelentéstani szubsztanciák állnak; hogy „a diskurzuselemzők tanulmányozzák, nem pedig elvetik a metaforákat és a kifejezés más, sajátos formáit” (Carver 2002: 53). Ezenfelül azonban közös vonást nehéz talál-

ni, túl azon, ami minden empirikus elemzés általános vonása, például az elemzett empirikus jelenség differenciálása vagy a következetes kategóriahasználata.³

Különböző módszerek vannak tehát, amelyeket viszont szemléleti hasonlóságok fűznek össze. Én négy ilyen módszertani elvet vélttem feltalálni a politikai diskurzuselemzésekben. Az első az *önreferencialitás* elve. A kutatások azt mutatták ki, hogy a jelentést adó vagy jelentést magyarázó beszélő igyekszik maga megszabni jelentése feltételeit vagy határait, bár attól nem „menekülhet”, hogy szövegeinek integráns része az, ahogyan mások értelmezik az ő megnyilatkozásait. Vagy ahogyan Gadamer írta, az értelmezés nem szubjektív hozzáállás valami objektív adathoz, hanem „a létehez tartozik annak, amit megértünk” (Gadamer 1984: 13). Mindenesetre nem valami szövegen és jelentésen túli világ „determinálja” a politikai cselekedeteket, hanem a beszélők kölcsönös értelmezési tevékenysége. A módszer ennek megragadására irányul.

A második a *situáció* elve. Minden politikai beszéd lokális, még ha a „világmindenséget” célozza is meg. Ráadásul a beszélő egy-egy konkrét helyzetre reagál, adott közönség vagy vitapartnerek társaságában és ezek résztvevői számára. A megnyilatkozások során szavakkal bánunk egymással és valóságos (kommunikatív) érintkezések során hozzuk létre a tér és az idő határai közé szorított közösségeinket. A politika olvasásának metodológiája követi ezt a lokalitást: a komparatív politológia lehetőségei igen szegényesek a jelentések esetében, hiszen még az intézmények „világméretű” összehasonlító elemzése is annak a politikai helynek a „világméretű” beszéde, ahol éppen megszületett.

A harmadik az *esemény* elve. A politikai beszéd egyik figyelemre méltó vonása, hogy szakadatlanul folyik ugyan, de nem egyenletesen és nem azonos intenzitással. A politikai megnyilatkozások időnként összesűrűsödnek, valamilyen „rejtélyes” ok miatt sokan kezdenek el beszélni valamiről, amit fontosnak vélnek. A politikai beszéd ilyen diszkurzív események köré szerveződik, ezeket az eseményeket pedig nagy egyet nem értések mozgatják, s szenvedélyes viták tartják életben. A politika olvasása ezeket tárja fel: nem az átlagot, hanem a kivételt, nem azt, ami mindenütt elhangzik, hanem azt, amire mindenki figyelhet, vagyis a jelentőssé váló diszkurzív eseményeket.

A negyedik a *részvétel* elve. A diszkurzív elemző nem játssza el a pozitívizmus nagy játékát, hogy ő mindenestül kívül lenne vizsgálata tárgyán. Elismeri, hogy érdekli, amit vizsgál, hogy érintett az elemzett esemény kimenetelében, és főleg azt, hogy egy általános értelmező praxis egyik szereplője. Prezentálja magát, mert a vizsgálathoz szükség van erre. Az értelmező metodológia ezért „jártasságot és képzelőerőt kíván” (Carver–Hyvärinen 1997: 6), vagyis nincs mód arra, hogy a kutató belekapaszkodjon egy min-

denre érvényes személytelen és absztrakt eljárás hajójába, s azal vitesse magát új partok és kikötők felé. Kénytelen elemző tehetséget prezentálni; a tudományipar „betanított munkása” nemigen él meg ezeken a vizeken.

A konkrét kutatásoknak és empirikus elemzéseknek pedig két nagy területe bontakozott ki a politikatudományi diskurzuselemzések nyomán: az egyiket angol terminológiával *politics*-, a másikat *policy*-kutatásnak nevezhetjük. Vagyis a diskurzuselemzéseknek egyaránt témája a versengő hatalmi-politikai küzdelem megnyilatkozása, és az ágazati szakpolitikák, más elnevezéssel közpolitikák diskurzusa.

A HATALMI POLITIKA DISKURZUSELEMZÉSE

Ez a nagyobb hagyományú területe a diskurzuselemzésnek. Azáltal azonban, hogy a hangsúly átkerül „az objektív tényeket használó pozitívista felfogásról a jelentésfeltételeket és identitásokat értelmező diszkurzív felfogásra” (Torfing 2002: 54), egyrészt a politikatudomány *hagyományos* témái új megvilágításba kerülnek; másrészt megszületik a politológia *határainak* tágítására alkalmas tudományos hely, azaz a diszkurzív elemzések terében új témák és problémák bukkannak fel.

Az elemzéseket tanulmányozva szembetűnik, hogy az utóbbi időszak diskurzuselemzései a politikatudomány szinte valamennyi hagyományos nagy témakörével foglalkoztak, vagyis a hatalom, az intézmények és a politikai eseménytörténetek világával. Ennél valamivel szűkebben: a diskurzuselemzések érintik „a politikatudomány központi témáit, ezen belül például az alkotmányok erkölcsi alapjait és reformját, a demokrácia működését, a politikai intézmények helyzetét, az emberi jogok és a politikai viselkedés viszonyának szerepkészletét. Emellett kiterjednek az európai integrációról, a közzféra reformjáról és a kormányzás új formáiról folyó vitákra, amelyek a politikatudomány fő áramához tartoznak” (Torfing 2002: 57). A tematika bővíthető, a felsorolás folytatható. A dániai diszkurzív politológia helyzetéről beszámoló kutató például arról ír, hogy a diszkurzív elemzések négy fő területen folynak az országban. „Az első terület a jóléti állam és a közzféra reformját vizsgálja. [...] A második a hatalommal, a demokráciával és a politikai liberalizmust ért legújabb kihívásokkal foglalkozik. [...] A harmadik terület a kormányzás helyi, nemzeti és nemzetek feletti kapcsolatrendszerére. [...] A vizsgálódások negyedik területe a biztonság fogalmához kapcsolódik, úgy értelmezve a biztonságot, mint a »biztonságteremtés« diszkurzíve közvetített folyamatát” (Torfing 2002: 56). Más országok más kutatói például a szegénység, a háború, a környezeti problémák vagy a változó politikai identitás témáit kísérelik meg diszkurzíve elemezni.

A hagyományos tematikákhoz való kapcsolódás tudományos értelmét vagy hasznát az adja meg, hogy a diszkurzív elemzések a politika sokat tárgyalt kérdéseinek vizsgálata során milyen mértékben képesek innovatív módon új megvilágításba helyezni a régi problémákat. Mindennek alapos vizsgálata és bemutatása messze túlmutat egy ilyen recepció keretein. Annyi azonban jól látszik még egy áttekintés során is, hogy a diszkurzivitás nézőpontjából számottevő tudományos *adalékok* születtek a politika régi nagy témáiban (Carver–Hyvärinen 1997; Torfing 1999), de a hagyományos szemléletet alapjaiban megrengető munkásság egyenlőre nem jött létre. A radikális igényvel fellépő törekvéseknek, például *van Dijk* kritikai diszkurzuselmzésének vagy *Norman Fairclough* rendszerszemléletű diskurzusvizsgálatának alapvető problémája, hogy a régi szemlélet keretében kívánják maguk mögött hagyni a politikatudomány hagyományos hatalomértelmezéseit. (Szabó 2002: 92–94)

Nehéz megjósolni, hogy ilyen változás egyáltalán bekövetkezik-e. Jelenleg az tűnik valószínűnek, hogy nem; a diszkurzív politikatudomány ebben a vonatkozásban inkább alternatív tudományos beszédként jelenik meg a pozitivista hagyomány *mellett*, ezt kiegészítve és árnyalva, táguló körben épül bele a tudományos gondolkodásba. Nem tartom valószínűnek, hogy az érdek vezérelte hatalmi harcok vagy az intézményi realitások „objektív valósága” egykönnyen eltűnik a politizálás és a politikai tudományok nyelvezetéből. A „mi okozza?” kérdés megrendülése ugyanis még nem érvényteleníti a „mi létezik?” kérdését, erre pedig a társadalomkutatás hagyományosan az *objektivitás* keresésével válaszol. A diskurzuselmzők sem állítják, hogy a dolgokat az ő elemzésük hozza létre, csupán azt mondják, ez persze nem kevés, hogy a dolgokhoz senkinek nincs közvetlen hozzáférése, mert a létezőt a diszkurzíve felépülő formák közvetítik és formálják mindenki esetében. Én inkább azt a különbséget látom itt kibontakozni, amely a cselekvés és a kontempláció között feszül.

Minél közelebb van ugyanis valaki a politikai cselekedetek világához, annál kevésbé fontos számára a közvetítés. Talán felkészülése során foglalkozik vele, de ha már cselekszik, akkor kénytelen igazodni a politizálás szubsztantív nyelvezetéhez: mi a helyzet, mi a probléma, mi a tennivaló, milyen eszközeink vannak, milyen következményekkel jár a választott megoldás, kikre számíthatunk, mi ennek az ára, kik akadályoznak bennünket, és így tovább. Láthatóan ezek a kérdések a politizáló ember környezetét, az őt körülvevő viszonyokat tematizálják, nem pedig mindennek nyelvtanilag közvetített állapotát. Tenni ezek ismerete nélkül is lehet, az ábrázolt valóság konvenciói azoknak is a rendelkezésére állnak, akik nem tudatosítják a birtokbavétel eszközeit és feltételeit. Nem várható tehát az objektív politikai

valóság általános „elszubjektívizálása” vagy „elnyelviesítése”, annál inkább a pozitivista tematika fellazulása és kiegészülése. A magyar politikai közbeszédben például az elmúlt bő tíz évben nyert polgárjogot néhány új kifejezés: az ezredforduló tájékán a hatalmi küzdelem a politikusok és a politizáló értelmiségiek beszédében sem csak az objektív érdekek érvényre juttatása, hanem *nyelvpolitikai harc, tematizációs küzdelem, a politikai napirend meghatározására irányuló törekvés és megfelelő kommunikáció kérdése.*

KÖZPOLITIKAI DISKURZUSVIZSGÁLATOK

A politikai diskurzuselemzési törekvések figyelemre méltó fejleménye, hogy olyan területen is megjelent, amely hagyományosan távol lévőknek tűnt a posztmodern vagy posztstrukturalista szemlélettől. És ez a közpolitika világa, vagyis az ágazati szakpolitikák (egészségügy, oktatás, környezetvédelem, beruházáspolitikai stb.) „unalma”, szemben a pártcsatározások színes világával.

A folyamat az 1990-es években öltött látványos formát. Elindítója a hagyományos közpolitikai tevékenység sorozatos kudarca, a költség–haszon számítások és a racionális cselekvésfelfogások alapján tett javaslatok eredménytelensége, a szakpolitikai elemzések kontraproduktivitása volt. Az önreflexiót favorizáló szerzők azt látták, hogy minden szinten bajok vannak: a helyzetértelmezés, a problémamegfogalmazás, a döntési kritériumok rögzítése, a választások indoklása, az eszközök számbavétele és a következmények előrelátása terén egyaránt. Azt tapasztalták, hogy egy közpolitikai javaslat legfeljebb akkor sikeres, ha éppen a politikát tüntetik el belőle, vagyis egy szűk területen érvényesülő szimpla technikai kérdésre redukálják. Ez azonban ritkán tehető meg, ráadásul a technika is csak szegénylős politika, hiszen a hozzá vezető út politikai jellege vitathatatlan, nem kevésbé a megoldási javaslat előnye és hátránya.

Első lépésben tisztázódott, hogy ez nem általában a tudomány kudarca, hanem a pozitivista tudomány szemlélet elkerülhetetlen következménye. A diszkurzív közpolitikai elemzések „kiteljesedését” vizsgáló kutatók szerint már Harold Lasswell azt javasolta, hogy a közpolitikai ügyeket ne elsősorban az apparátus, hanem a demokratikus közösség vitassa meg, azonban a huszadik században nem ez történt. Az állami és a pártbürokrácia kiszajátította magának a közpolitikai ügyek intézését, ráadásul a tematizációk pozitivista-objektivistá nyelvezte révén eltüntetve az értelmezések és javaslatok előfeltevéseit és politikai kötöttségeit, objektív adatokba és számszerű tényekbe fullasztotta az egyesek számára előnyösen konstruált valóságokat (Hajer 2002: 61).

Második lépésben „a nyelv (újra)felfedezése nyitott utat a kritikai szakirodalom továbbfejlődéséhez” (Hajer 2002: 61). A közpolitika iránt érdeklődők is szembesültek azzal, hogy a kérdések megfogalmazásában és megválaszolásában az igazi probléma a semlegesség és az objektivitás látszatát magára öltő jellegtelen szaknyelv, vagyis maga a nyelv. Ugyanis „annak eldöntése, hogy egy jelenséget nyelvileg hogyan jelenítenek meg, hatással van az olyan, politikailag jelentős kérdések megválaszolására, hogy »ki a felelős«, »mit lehet tenni« és »mit kell tenni«” (Hajer 2002: 61–62). A közpolitika tudományában (policy science) is megjelent a narratívák (Boda 1997) és a diskurzusok (Hajer 2002) tanulmányozása, méghozzá különböző humán- és társadalomtudományok által inspiráltan: „a kutatásnak különböző irányzatai alakultak ki, kezdve azokkal, amelyeket az irodalomkritika, a retorika, a jelentésstanok és a posztstrukturalizmus inspirált, el egészen azokig, amelyek feltárták a kapcsolódásokat a politikai diskurzus és a demokráciafelfogások között” (Hajer 2002: 62).

Mindennek eredményeképpen a közpolitikai elemzésekben átstrukturálódások zajlottak le. „A kutatók ma már nem úgy tekintenek az emberek által elmondott történetekre, mint »nyers« adatokra, amelyekből, ha pontosan kódoljuk, megkapjuk a kívánt »mintát«. Sok kutató számára egyre inkább az lesz az elemzés fő témája, amit az emberek mondanak. Például az, hogy az alacsonyabb beosztású bürokraták a szakpolitikai intézkedések megvalósítása során miként küzdenek meg a váratlanul felmerülő erkölcsi dilemmákkal, vagy az, hogy miként reagálnak az emberek arra, amit mások mondanak, és az interakciók során hogyan hoznak létre új politikai tényeket. Maguk a történetek érdemlik meg a tanulmányozást, nem pedig az »adatokat«, amiket állítólag le lehet szűrni a »kódolás« során” (Hajer 2002: 62). A közpolitikai narratívák a kutatók számára jelentős tényekké váltak, amelyek nem elrejtik, hanem hordozzák és alakítják a közügyeket. A „lényegtelenség” vádja sem tartható többé: kiderült, hogy éppen a narratívák azok, amelyek rögzítik és stabilizálják a jelentéseket, vagyis egységes kontextusokat hoznak létre és ezáltal meggyőző valóságokat prezentálnak.

A narratív és diszkurzív közpolitika-elemző státusa is megváltozott a hagyományos közgazdász és szociológus közpolitika-elemző helyzetéhez képest. Az utóbbiak arra törekedtek, hogy a tudomány nevében értelmet adjanak az értelmetlennek tetsző közpolitikai ügyeknek, hogy „helyre tegyék” a témáról zajló zűrzavaros beszédeket. A diszkurzív elemző viszont sokkal inkább segít értelmezni a különböző értelmezéseket. Nem társadalomterapeuta, hanem kész megoldások szállítását várják el tőle, hanem a konkrét szituációba való belehelyezkedést és együttgondolkodást. Értelmezést nem pedig értelemadást” (Boda 1997: 129).

Mindez természetesen kialakította és alakítja a módszertani eljárásokat is. Bemutatnék két ilyen eljárást. Az egyik a *narratív közpolitika-elemzés*, amely a közpolitikai ügyek intézésébe bonyolódott politikusok, szakemberek és bürokraták narratíváit vizsgálja, különös tekintettel azokra a helyzetekre, amelyekben megfeneklik az ügyek intézése. A közpolitika-elemző ilyenkor két eljárást alkalmaz. Vagy egy metanarratívát hoz létre, amelynek során először számba veszi a döntéshozók magyarázó elbeszéléseit, majd ezek alapján megkísérel létrehozni egy új narratívát, amely egyesíti a különböző, eddig szétartó magyarázatok és értelmezések közös pontjait. Másképpen szólva, megkísérli egy új „elbeszélésben” egyesíteni a saját igazságaikba belekeseredett vitázó partnerek megegyezési lehetőségének sarokpontjait. Vagy leegyszerűsíti a komplex narratívákat. Itt az a kiindulópont, amit egyébként az érintettek gyakran gondolnak, hogy a közügy megoldásának nehézsége a különféle értelmezések és javaslatok áttekinthetetlen sokféleségéből adódik. Az elemző a zűrzavart a komplexitás redukálásával próbálja mérsékelni. Először is feltárja az értelmezések és javaslatok inkonzisztenciáit, az összeférhetlenségek feltárása után vázolja a tulajdonképpeni problémát, majd megkísérli beazonosítani ennek alapelemeit, lényegét. Vagyis mintegy újrafogalmazott, a korábbihoz képest leegyszerűsített ügyet tesz le a döntéshozók asztalára (Boda 1997: 128–129).

A másik eljárás az *argumentatív diskurzusanalízis* (ADA), amelyet Maarten Hajer értelmezése alapján mutatok be, aki egyébként maga is alkalmazza ezt saját empirikus vizsgálataiban. Az eljárás lényege, hogy az elemző a közpolitikai ügyek intézésének vizsgálata során egységben igyekszik látni és kezelni a beszédet, a politizálás gyakorlatát és a viszonyok intézményesedett világát. Vagy ahogyan Hajer írja: „az ADA három elem kapcsolata: diskurzus, gyakorlat, jelentés” (Hajer 2002: 62). Az argumentációelemzés tehát nem egyszerűen csak különböző jelentéseket feltáró beszédvizsgálat, hanem „a politika elemzésének olyan felfogása, amely szerint a politika »helyezkedési« játék, amit a diskurzus létrehozásának különböző »helyszínein« játszanak” (Hajer 2002: 62). Ennek vizsgálata során a kutató azt igyekszik feltárni, hogy a közpolitikai ügyek intézése során az érintettek egyrészt milyen jelentést igyekeznek adni a dolgoknak, másrészt a diskurzusokban hogyan pozícionálják a másikat és önmagukat, végül mindez hogyan változtatja a társadalom adott szerkezetét, különös tekintettel a szóban forgó politikai gyakorlatra és ennek feltételeire. A diskurzuselemzők azt tapasztalják, hogy a beszédek módosítják a politikai viszonyokat, főleg pedig a közügyek intézésének új lehetőségeit teremtik meg, amint ezt éppen Hajer mutatta meg a környezeti diskurzusok átfogó elemzése és értelmezése kapcsán (Hajer 1995). Ez azonban már, jól láthatóan, nem egyszerűen csak egy

terapeutikus segítő funkció, hanem a politikai valóságban kibontakozó új lehetőségek tudományos számbavétele, éppenséggel a diskurzuselemzések nyomán.

A POLITIKAÉRTELMEZÉS HATÁRAINAK TÁGÍTÁSA

A diszkurzív elemzéseknek talán ez a legfigyelemreméltóbb területe és eredménye. A diskurzuselemzések intézményesített megjelenésével a politikatudományban új szemlélet körvonalazódik, amely nem egyszerűen csak a jól ismert hatalompolitikai témákhoz történő hozzászólást és a közpolitikai ügyekbe bonyolódott döntéshozók segítségét jelenti, hanem átalakította, pontosabban kezdte átalakítani a politikai valóság értelmezését is. Okkal állapítják meg a témával foglalkozók, hogy ma már „mágn a diszciplínán belül messzire kerültek a »mi a politikai« határai”, miközben néhány évtizeddel ezelőtt még „nem létezett jelentős törekvés a határok megváltoztatására” (Carver–Hyvärinen 1997: 2).

A határok változtatásának motorja a konstruktivista szemlélet. Egyrészt „a nyelv és az olvasás konstruktivista felfogásának egyik kulcsmozzanata a nyelv és a beszélő bensőséges viszonya” (Carver–Hyvärinen 1997: 4), ami azt jelenti, hogy nincs beszéd előtti prestrukturált politikai szereplő, mondjuk pártvezér, kormányfő vagy éppen választópolgár, hiszen a beszélők a diskurzusokban konstruálják meg önmagukat és a politika többi résztvevőjét. Másrészt maga a politika általános valósága sem eleve meglévő adottság, amely a beszédben leképeződik, hanem a nyelv révén születik meg a „különböző társadalmi konstrukciók” világa (Carver–Hyvärinen 1997: 5). Vagyis a diskurzuselemzők azt tapasztalják, hogy sem a politika „tényei” és szereplői, sem a politikai ideák és valóságok nincsenek készen, amit a kutató aztán felfedez, mint egy eleddig ismeretlen földrészt vagy elemi részecskét, hanem itt, mondhatni, feltalálás zajlik. A politizáló ember maga alkotja meg saját politikai valóságát, természetesen nem önkényesen, hanem szabályokat követve, a diskurzuselemző pedig igyekszik feltárni ennek a mindennapi konstrukciós folyamatnak a szabályait és eredményét.

Mindez a politika határait és természetét, szemben a pozitívizmus eszményével, messzemenően képlékennyé és bizonytalanná teszi. Ezért is kerül a politikaértelmezés megújuló átalakulásának és határai átrendeződésének középpontjába az *identitás* kérdése.

A diskurzuselemzők sokféle identitást vizsgálnak. A politizáló én retrospektív önértelmezését (Hyvärinen 1997), a nemzeti identitás nyelvi formáit (Sondermann 1997), az ellenségesség konstruálásának módozatait (Der Derian 1990), az Európai Unió „kitalálásának” lehetőségeit (Bleicher 1997), a szexuális

identitás politikai sajátosságait (Mottier 1997; Mottier 2002), a természet pusztulásának rivalizáló értelmezését (Hajer 1995; Kaplan 2000; Hajer 2002) és még sok minden mást. A vizsgálatok azonban nem arról szólnak, hogy a kutatók megtalálták végre az elillanó azonosságok és különbségek diskurzuson kívüli okait vagy determináló tényezőit, amelyekhez – mint stabil tényezőkhöz – aztán hozzákötik az identitások imponderábilis realitásait. Nem találnak és nem is keresnek ilyen elemeket. Amit találnak, az identitások mozgó valósága, amelyet a beszélők kölcsönösen teremtenek egymás és önmaguk számára, hogy élni és cselekedni tudjanak. A politikai identitások nem léteznek, hanem lesznek, és nem egyszer s mindenkorra léteznek adott keretek között, hanem folyamatosan változnak mind határaikat, mind jellegüket tekintve. De ami még ennél is nyugtalanítóbb, főleg a dogmatikus lelkek számára, hogy a politikai identitások viszonylag szabadon konstruálhatók. Én nem hiszem, hogy fel lehetne számolni azokat a politikai szituációkat, amelyek résztvevői a tegnapi ellenségüket ma szövetségesüknek definiálják, avagy fordítva, és azokat a helyzeteket sem, amelyekben mondjuk a „halott fáknak” egyesek valamilyen politikai jelentést igyekeznek adni.⁴

A változás tematikusan egészen nyilvánvaló: új kérdések és új problémák válnak részeivé a politikai cselekedeteknek. A *környezetvédelem* ügye a hetvenes években még senkit sem érdekelt, az ezredforduló tájékán viszont már „e diskurzusban egy új ideológia kezd testet öltetni [...]. Ez az új ideológia képezi a politikai konfliktusok és közéleti viták új diszkurzív háttérét” (Eder 2000: 525). Hasonló karriert látszik befutni a *feminista* diskurzus, legalábbis Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, amely a társadalmi ellentétek és a politikai elnyomás új tagolása és értelmezése kíván lenni (Mottier 1997). Nem gondolhatjuk azonban, hogy ez vadonatúj jelenség. A politikai témák ugyanis változnak, ki is kophatnak a közéletből: vajon kik és hol akarják ma a *kommunizmust* felépíteni? A modern politika egyik fontos vonása éppen az, hogy a közügyeket sem tudományosan, sem politikailag nem lehet végérvényesen rögzíteni, és értelmezésének monopóliumával sem rendelkezik senki. A politika egyik alapvető kérdése éppen az, hogy egyáltalán *mi* a politikai probléma, másképpen mondva, hogy minek van és mi módon van politikai jellege és jelentősége. A *munkáskérdés* például jó száz éve foglalta el a helyét a magyar politikai életben, és sokak számára egyáltalán nem tűnt természetesnek, hogy ott helye lenne, különösképpen nem úgy, ahogyan ezt egyesek elgondolták.⁵

Bármilyen régi is azonban maga a jelenség, adekvát tudományos értelmezése új fejlemény a politikatudományban. Ezért talán nem is a tematikák változása, a politikai jelenségek mozgó határa itt az érdekes, hanem maga a tudományos szemlélet,

amelyben mindez testet ölt, láthatóvá lesz és természetessé válik. Ez pedig kétségtelenül a modernitás *önreflexiója* nyomán bontakozik ki. A modernitás valóságátalakító és embernemesítő projektuma, értékvédelme és triumfálása, racionalitáskultúrája és világhódító törekvése jól megfér a politikáról való (tudományos) gondolkodás pozitívizmusával, a tárgyi cselekedetek és az intézmények felülértékelésével, legfőképpen pedig a politikai cselekvő olyan felfogásával, akitől távol áll a nyilvános önreflexió, és aki hajlamos arra, hogy politikai ellenfelét ne riválisnak, hanem megsemmisítendő ellenségnek tekintse. Vagy ahogyan Michael Oakeshott írta *A szabadság politikai gazdaságtana* című esszéjében: aki „elveti az ellenzékiesség és a hazaárulás [...] megkülönböztetését, amely szabadságunk egyik eleme – szerinte minden, ami nem engedelmesség, szabotázs” (Oakeshott 2001: 424). Mindez csak a huszadik század második felében kezd megváltozni; a kompetitív hatalomképzés általános elterjedésével alakul ki a lehetőségek nyilvános mérlegelése, a politika (nyelvileg) reflexív strukturált valósága. Vagyis az a politika, amelyben „az ellenzékiesség elfojtása nélkül meg tudjuk előzni a széthullást” és „nem teszünk úgy, mintha döntéseink csalhatatlanok lennének” (Oakeshott 2001: 422). A diszkurzív politikatudomány ennek a helyzetnek a tudománya, hiszen, amint ezt a diskurzuselemzések mutatják, egy képlékeny és rivalizáló, a politizálók által közösen teremtett, lerombolt és újraépített politikai valóságot ír le, amelyet a politikaírás és a politikaolvasás tart életben.

JEGYZETEK

¹ A szervezkedés fő helye az essexi székhelyű *European Consortium for Political Research* (ECPR). A szervezet egyik folyóirata, az *European Political Science* szerkesztői egy szerkesztőségi cikkben (*Discourse Analysis and Political Science: Introduction*. 2002, 1: 48–49) ekképpen tudósítanak a „dolgok állásáról”: „A politikatudományi diskurzuselemzés egyre befolyásosabb irányzattá válik. Elméleti és módszertani jelentősége a kutatások szempontjából is növekszik, ami világosan megmutatkozik az ECPR-tervékenységben. A szervezet keretein belül és nemzetközi együttműködés révén az elmúlt évtizedben számos rendkívül sikeres és népszerű diskurzuselemzéssel foglalkozó szakszemináriumot tartottak a következő területeken és témákban: Olof Ruin: „Politikai biográfia” (Bochum, 1990), Terrell Carver és Matti Hyvärinen: „Új értelmezési módszerek” (Limerick, 1992), Terrell Carver és Véronique Mottier: „Politika és szexualitás” (Oslo, 1996), Maureen Whitebrook és Fabrice Larat: „A narratíva használata a politikában” (Mannheim, 1999), Matti Hyvärinen: „A politikai fogalmak története” (Koppenhága, 2000), Herbert Gottweis és Henrik Wagenaar: „Politika, diskurzusz és intézményi reform”, és Véronique Mottier és Moya Lloyd: „Identitás a politikában” (Grenoble, 2001). Az ECPR 2001. évi Canterburyben tartott általános konferenciáján is volt egy rendkívül népszerű, David Howarth által szervezett vitasorozat „Diskurzuselemzés és politikaelemzés” címmel, amely különböző országok kutatóit hozta össze” (2002, 1: 48). Az írás arról is tudósít,

- hogy több országban megindult a politikatudományi diskurzuselemzés intézményesítése. „Az ECPR tagjai közül számos ország oktatási és kutatási szervezetében, például az Egyesült Királyságban, Dániában, Svájcban és Hollandiában intézményesítették a diskurzuselemzést” (2002, 1: 48).
- ² Boda Zsolt szerint: „A módszer keresése végigkísérte a hermeneutikai irodalmat, ám ha van tanulsága az e kérdés körüli vitáknak, akkor az az, hogy az értelmezésnek nincs operacionalizálható módszere. Módszerek, megközelítések persze vannak és ezeket nem árt megismerni (...), de semmiképpen sem mellőzhető maga az értelmező és az értő tekintet.” (Boda 1997: 129)
- ³ Maarten Hajer írja: „Munkám során olyan fogalmi apparátust igyekeztem kifejleszteni, amely megkönnyíti a diskurzuselemzést: diskurzus, esemény, szimbólum, diskurzusegyesülés, diskurzusstrukturalás, a diskurzus intézményesülése, diskurzusaffinitás. A kategóriák azt a célt szolgálják, hogy túllépjünk az egyének és intézmények statikus elválasztásán, ezáltal megpróbáljuk megérteni, hogyan jön létre, termelődik újra, kérdőjeleződik meg és változik a kölcsönös kapcsolatok világa” (Hajer 2002: 63).
- ⁴ A „halott fa” önmagában természetesen nem politikai tény. „A kérdés az, hogy valaki hogyan értelmezi a halott fákat. Ebben a vonatkozásban pedig sok lehetséges valóság van.” Egyesek a fák elpusztulásának tényét a páratartalom, a hőmérséklet, a talaj állapotához, a kórokozók léteéhez kötik, mások a környezetszennyezéshez. „A savas eső narratívájában a halott fákat a szennyezés áldozatának tekintik, és így a »halott fa« természeti jelenségből politikai problémává változik” (Hajer 2002: 63).
- ⁵ Schlett István írja: „Van-e munkáskérdés? – indul meg a vita valamikor a 19. század nyolcvanas-kilencvenes éveinek fordulóján a magyar politikai gondolkodásban. Ha nincs, mivel lehet magyarítani az alföldi agrárszocialista mozgalmakat? »Lehetetlen izgatók« áskálódásával? A rendvédelmi szervek gyengeségével? Ha van, miben is áll? Rossz, vagy elmaradt állami intézkedések következménye? Netán az erkölcsi megromlás, esetleg az előrehaladó szekularizáció vagy éppenséggel az iskolázottság növekedésének eredménye? A kapitalizmus előretörésének, vagy éppen a kapitalizmus hiányának, alulfejlettségének, a feudalizmus továbbélésének a jele? – és sorolhatnánk tovább a korszakban születő kérdéseket és válaszokat, amelyek egyfelől a létező politikai pozíciók közötti különbségeket fejezik ki, másfelől politikai álláspontok kialakulásának kiindulópontjai lesznek” (Schlett 2002: 23.)

IRODALOM

- Bleicher, Josef (1997): *Invention and Community: Hermeneutic Politics in Europe*. Terrell Carver–Matti Hyvärinen (eds.): *Interpreting the Political. New Methodologies*. 143–157. London and New York: Routledge.
- Boda Zsolt (1997): *Narratív közpolitika-elemzés*. Szabó Márton szerk.: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. 113–131. Budapest: Scientia Humana.
- Carver, Terrell–Hyvärinen, Matti (1997): *Introduction*. Terrell Carver–Matti Hyvärinen eds.: *Interpreting the Political. New Methodologies*. 1–6. London and New York: Routledge.
- Carver, Terrell (1997): *Identity and Narrative in Prime-Time Politics: the Hill-Thomas Hearings*. Terrell Carver–Matti Hyvärinen eds.: *Interpreting the Political. New Methodologies*. 7–19. London and New York: Routledge.
- Carver, Terrell (2002): *Discourse Analysis and the Linguistic Turn*. *European Political Science*. Vol. 2. No. 1. Autumn: 50–53.
- Derian, James (1990): *The Simulation Syndrome: From War Games to*

- Game Wars. *Social Text* no. 24. Spring: 187–192. Újrafordítás: Terrell Carver–Matti Hyvärinen eds.: *Interpreting the Political. New Methodologies*. 158–164. London and New York: Routledge, 1997.
- Eder, Kalus (2000 [1996]): A környezetvédelem intézményesülése: az ökológiai diskurzus és a nyilvánosság második átalakulása. Fordította Boda Zsolt. Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt szerk.: *Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus: Szövegváltozatok a politikára*. 525–546. Budapest: Tankönyvkiadó–Universitas.
- Gadamer, Hans-Georg (1984 [1960]): *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. (Fordított Bonyhai Gábor.) Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hajer, Maarten (1995): *The Politics of Environmental Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Hajer, Maarten (2002): Discourse Analysis and the Study of Policy Making. *European Political Science*. Vol. 2 No. 1 Autumn: 61–65.
- Hyvärinen, Matti (1997): Rhetoric and Conversion in Student Politics: Looking backward. Terrell Carver–Matti Hyvärinen eds.: *Interpreting the Political. New Methodologies*. 18–38. London and New York: Routledge.
- Kaplan, Thomas (2000 [1986]): A közpolitika-elemzés narratív struktúrája. (Fordította Boda Zsolt.) Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt szerk.: *Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus: Szövegváltozatok a politikára*. 547–565. Budapest: Tankönyvkiadó–Universitas.
- Mottier, Veronique (1997): Sex and Discourse: the Politics of the Hite Reports. Terrell Carver–Matti Hyvärinen eds.: *Interpreting the Political. New Methodologies*. 39–59. London and New York: Routledge.
- Mottier, Véronique (2002): Discourse Analysis and the Politics of Identity/Difference. *European Political Science*. Vol. 2. No. 1 Autumn: 57–60.
- Oakeshott, Michael (2001 [1991]): A szabadság politikai gazdaságtana. (Fordította Kállai Tibor és Szentmiklósi Tamás) Michael Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. 413–431. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Perelman, Chaim–Olbrechts-Tyteca, L. (1971): *The New Rhetoric: A Treatise of Argumentation*. Notre Dame and London: University of Notre Dame Press. Franciából fordította: John Wilkinson and Purcell Weaver. A mű eredeti címe és kiadása: *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*. 1958, Paris: Presses Universitaires de France.
- Ricoeur, Paul (2002 [1978]): A szöveg mint modell. (Fordította Szabó Márton) *Szociológiai Figyelő*. VI. évfolyam, április 3–4. szám: 60–76.
- Schlett István (2002): A politikai gondolkodásról. Szabó Máté szerk.: *Demokrácia és politikatudomány a 21. században*. 13–40. Budapest: Rejtjel Kiadó.
- Sondermann Klaus (1997): Reading Politically: National Anthems as Textual Icons. Terrell Carver–Matti Hyvärinen eds.: *Interpreting the Political. New Methodologies*. 128–142. London and New York: Routledge.
- Szabó Márton (1998): *Politikai tudáselméletek: Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diskurzív értelmezések a politikáról*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas.
- Szabó Márton (2002): A szövegek központú társadalomtudomány. *Szociológiai Figyelő*. VI. évfolyam, április 1–2. szám: 77–104.
- Torffing, Jacob (1999): *New Theory of Discourse*. Oxford: Blackwell Press.
- Torffing, Jacob (2002): Discourse Analysis and the Post-structuralism of Laclau and Mouffe. *European Political Science*. Vol. 2. No. 1 Autumn: 54–57.